

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філософських наук, професора
Кочубей Наталії Василівни про дисертацію
Козобродової Діни Михайлівни
«Самоорганізація як предмет соціально-філософського аналізу»,
представленої на здобуття наукового ступеня кандидата філософських
наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Звернення сучасних природничих та соціальних наук до дослідження процесів самоорганізації та складних нелінійних систем, що самоорганізуються, спричинює перегляд ролі і значення наукового знання, способів трансляції знань.

Особливе місце в міждисциплінарних дослідженнях посідає синергетика як науковий напрям, основним завданням якого є пізнання закономірностей, що лежать в основі процесів самоорганізації систем різної природи. Ідеї, концепти, принципи, сформульовані в синергетиці, мають величезний вплив на розвиток усього наукового знання. Вони транслуються у різні науки, є своєрідними атракторами, сферами тяжіння смислу, інтересу, інновацій у полі сучасного наукового дискурсу.

Сучасні наукові дослідження мають міждисциплінарний і навіть трансдисциплінарний характер, за рахунок чого долається вузький односпрямований погляд на існуючі проблеми. Тому актуальною проблемою філософії є дослідження смислу і значення цих концептів, вивчення їх динаміки в сучасному науковому дискурсі, експлікація їх інтерпретаційних та інноваційних можливостей. Особливо актуальним завданням у цьому контексті є аналіз евристичного потенціалу концепту «самоорганізація», чому і присвячена дисертаційна робота Д. М. Козобродової.

Підвищення інтересу до феномену самоорганізації спричиняється, зокрема, постнекласичним етапом розвитку наукового знання, інтересом до вивчення людиновимірних систем/середовищ, до яких належать соціальні, інформаційні, біологічні, фізичні та хімічні середовища, культура, час, психіка людини, у т. ч. особистість та її сфери, мислення (когнітивні процеси).

Найбільший інтерес дослідників викликає самоорганізація особистості людини, соціального та психічного проявів у людській поведінці.

Є всі підстави вважати дисертацію Д. М. Козобродової актуальною, своєчасною та корисною. Особливу значущість роботі надає зосередження дослідниці на вивченні внеску саме українських вчених у розвиток філософських, соціологічних, культурологічних, методологічних уявлень про самоорганізацію.

Дисертантка переконливо обґрунтовує науковий інструментарій власного дослідження. Аргументація чітка, цитування коректне і доречне. Структура дисертації підпорядкована досягненню поставленої мети і завдань.

У першому розділі роботи дисертантка розкриває теоретико-методологічні засади дослідження, аналізує філософські та науковофілософські розвідки, простежує розширення синергетики зі сфери природничих наук у сферу соціогуманітарних. Зокрема, на с. 36 авторка зазначає: «Комплекс синергетичних категорій допомагає по-новому осмислити ряд традиційних проблем у соціальних науках. У найбільш широкому сенсі, з точки зору теорії самоорганізації, суспільство (соціальна реальність) постає як нелінійна складна система особливого типу, в якій стійкість забезпечується відношеннями з внутрішнім і зовнішнім середовищем».

Далі авторка аналізує загальнонаукове, загальнокультурне та соціально-філософське значення самоорганізації у розвитку природничих наук – фізики, хімії, біології. У дисертаційній роботі розглянуто основні принципи самоорганізації у природничо-науковому знанні.

Другий розділ роботи присвячений висвітленню теоретико-методологічних засад дослідження самоорганізації, показано евристичні й теоретичні можливості та перспективи теорії самоорганізації в сучасному науковому гуманітарному знанні. Далі дисертантка звертається до дослідження синергетичного дискурсу щодо складних людиновимірних систем, які здатні до самоорганізації. Спираючись на роботи іноземних авторів та членів Українського синергетичного товариства – І. С. Добронравової, І. В. Єршової-

Бабенко, І. М. Предборської, Л. Д. Бевзенко та багатьох інших, дослідниця ставить за мету «представити самоорганізацію як універсальний феномен суспільного життя, що торкається усіх сторін життя та діяльності як людини, так і суспільства» (с. 79).

Авторка звертає увагу на те, що психіка з позиції синергетичного підходу може бути представлена як відкрита нелінійна система, що самоорганізується та саморозвивається. Відповідно, змінюється й методологія дослідження психіки, яка полягає у її дослідженні з позицій відкритих нелінійних складних систем, здатних до самоорганізації (с.79). Спираючись на синергетичну методологію дослідження психіки, представлену в роботах І. В. Ершової-Бабенко, Д. Козобродова пояснює, що «Нове розуміння психіки розкривається... крізь розмаїття вимірів психічного – інформаційних і енергетичних, у тому числі смислових і емоційних, індивідуального прижиттєвого й трансособистісного колективного буття» (с. 83). Саме таке розуміння психіки концентрується у концепті «психомірність соціальної реальності».

Досліджуючи роботи І. В. Ершової-Бабенко, дослідниця аналізує синергетичні підходи до розуміння психіки як надскладного феномену: «Гострота сучасної культурно-соціальної ситуації потребує, щоб ми замислилися над роллю та місцем психічного стану людини в загальній структурі й стані суспільства, культури, виробничих відносин тощо. Перед сучасною людиною постає завдання оволодіння навичками збереження своєї цілісності, умінням співвідносити її із цілісністю іншої людини та суспільства» (с. 85). У роботі підкреслюється значимість нової предметної галузі – психлсинергетики, «предметом якої є психомірна система/середовище, яка представлена в новій концептуальній моделі цілісності як «ціле - в - цілому» (с. 83). Тобто, психосинергетика, поєднуючи психологію і синергетику, підходить до вивчення психіки людини на основі синергетичних уявлень, а також сприяє як дослідженню психомірної стратегії людської діяльності, так і пізнавальних систем людини. В роботі підкреслюється, що саме з діяльністю психіки

пов'язані процеси соціальної та інтелектуальної адаптації людини в мінливому глобалізованому світі. Дисертантка слушно зауважує: «Ставши новою сферою дослідження, синергетика, з одного боку, здійснює різкий стрибок у дослідженні психіки людини, перейшовши від теорії відображення до постнекласичного бачення психічних процесів. З іншого боку, вона порушує цілий ряд важливих питань і проблем у дослідженні психіки (цілісність психіки, екологія психіки, людиномірність, взаємодія психіки людини з середовищем, яке її оточує тощо), які неможливо вирішити в межах попереднього «класичного» підходу» (с.88).

Наступною проблемою, що наводить своє висвітлення у дисертації, є процеси самоорганізації в педагогіці та в освіті. Дисертантка досліджує праці таких українських авторів: Л. С. Горбунова, О. П. Пунченко, І. С.Добронравова, та інших, а також аналізує твори зарубіжних авторів, в числі яких Ю. Хабермас, П. Фрейре, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, В. Буданов. Підкреслюючи необхідність відмови від лінійного мислення та переходу до нового – нелінійного в педагогічній діяльності, Д. М. Козобродова слушно зауважує: «Цей перехід ще не утвердився серед більшості педагогів, оскільки вони вважають кращими усталені стратегії, підходи та методологію, а нові ідеї найчастіше зустрічають насторожено. Однак, сьогодні нелінійне мислення є потрібним, виходячи з реалій життя та діяльності сучасної людини, тому розвиток теорії самоорганізації в освіті та педагогіці залишається питанням, яке має поступовий розвиток і поширення» (с. 99).

Далі в дисертації висвітлюються можливості синергетичної методології в науках про культуру. Дисертантка спирається на широке коло вітчизняних дослідників: І. С. Добронравова, М. В. Поздняков, І. Доннікова, В. Г. Табачковський, В. Свідзінський, та інших. Також до аналізу долучаються роботи іноземних авторів – В. Стьопін, Д. Чернавский, С. Каган, В. Буданов, Л. Кіященко, Я. Свірський, О. Князева, Л. А. Мосіонжик та інших. Зокрема, оцінюючи сенс і значення синергетичного бачення соціокультурних явищ, авторка зауважує: «Філософська рефлексія є однією з важливих складових

частин синергетики, оскільки вона дозволяє осмислювати та інтерпретувати результати досліджень. Саме філософська рефлексія сприяє поширенню синергетичного підходу в науку про культуру» (с. 101). Однею із важливих у цьому контексті тез, запропонованих саме українськими авторами, є думка про те, що «культуру представляють як процес самоорганізації ідей, оскільки ідеї є як об'єктами, так і факторами самоорганізації» (с. 104).

Заключний розділ дисертації присвячений розгляду суспільства як системи, що самоорганізується. Тобто, соціальні системи розглядаються як складні системи, авторка наголошує, що таким системам притаманна відкритість, нелінійність, дисипативність. Звідси впливає специфіка синергетики, яка полягає у тому, що вона вивчає процеси самоорганізації у відкритих системах з позиції нелінійного мислення. Також підкреслюється сутність синергетичної методології, яка зорієнтована на теоретичну реконструкцію процесів самоорганізації як становлення нового цілого. «Теорія соціальної самоорганізації, зазначає Д. Козобродова, відкриває нові можливості для вирішення таких фундаментальних соціальних проблем, як природа соціальних змін (революцій) і криз, детермінізму культурно-історичного розвитку, його суттєвих сил і факторів, критеріїв соціального прогресу та можливостей соціального управління та прогнозування» (с. 146).

Суттєвим значенням роботи, на нашу думку, є рефлексія робіт українських авторів, в яких аналізуються процеси соціальної самоорганізації в сучасній Україні. Це низка робіт І. Добронравової і Л. Фінкеля, а також дослідження Л. Бевзенко, Г. Нестеренко, Н. Крохмаль. Кожна із робіт цих авторів розкриває ту чи іншу рису тих самоорганізаційних процесів, які відбуваються саме в Україні.

В роботі, зокрема, зазначено, що «Теорія соціальної самоорганізації в Україні має як теоретичну, так і практичну значущість. Її теоретичне значення полягає у тому, що вона суттєво доповнює та розширює методологічний інструментарій, який можна використати для аналізу соціальних процесів, що стосуються соціальних змін, революцій, криз. ... Її важливою частиною є

вироблення відповідних рекомендацій, або навіть соціальних технологій, потрібних як для уникнення та попередження кризових явищ, так і для виходу із них» (с. 163).

У висновках Козобродова Д. М. узагальнила проведені дослідження. Головні висновки дисертації мають характер наукової новизни. Всі завдання дисертаційної роботи виконано, що свідчить про її повноту та завершеність.

Дисертаційна робота є міждисциплінарним та новаторським дослідженням. Вона демонструє філософську культуру та ерудицію дисертантки, характеризується науковістю, логічністю, творчим підходом до розв'язання дослідницьких завдань, чіткістю та коректністю сформульованих положень теоретико-методологічного характеру. Особливою відмінністю і цінністю представленої до захисту роботи є рефлексія досягнень саме української філософії, оцінка внеску українських авторів у розвиток світової філософської думки.

Проте в цілому, високо оцінюючи представлену дисертаційну роботу, вважаю за потрібне висловити деякі зауваження та вказати на невикористані можливості, що слугуватимуть орієнтиром для подальших досліджень та наукових дискусій.

1. У дисертації спостерігається певне захоплення системним методом дослідження, так, на с. 135 дисертантка зазначає: «Визначальним принципом синергетики, як уже зазначалося в інших розділах, є принцип самоорганізації систем. Він означає, що в системах певного типу відбуваються процеси, протягом яких створюється, підтримується та оновлюється структура певної системи, що, в свою чергу, спрямоване на збереження її цілісності. Згідно з синергетичними дослідженнями, самоорганізація є універсальною властивістю всіх відкритих складних систем, незалежно від їх природи». Але, як відомо, існують складні утворення, які не є системами (наприклад, середовища, мережі) і саме які й досліджуються синергетикою, а синергетика, як відомо, пояснює виникнення порядку в складних нелінійних відкритих середовищах.

2. Розглядаючи самоорганізацію як поняття, явище і процес, дисертантка, по суті, розглядає самоорганізацію як складність, що відповідає постнекласичному розумінню самоорганізації та відповідним підходам до її вивчення. Але в описі методологічної бази складнісного підходу не зазначено. Характеристика застосування даного підходу у вступній частині роботи значно збагатило б методологічну базу дослідження.

3. На тлі загальної високої оцінки опонованого дослідження хочу наголосити, що формулювання мети є некоректним. Мета наукового дослідження має бути спрямована на результат, тому замість «Метою дослідження є еволюція категорії і теорії самоорганізації в постнекласичному соціально-філософському знанні», пропоную «Експлікація еволюції категорії і теорії самоорганізації в постнекласичному соціально-філософському знанні»

4. На с.101 дисертантка пише: «Працівники Інституту філософії НАН України багато в чому сприяли оформленню перспективного дослідницького колективу, який розробляв проблематику філософії і методології синергетики, починаючи з 1992 року В. І. Аршинов, В. Г. Буданов, починаючи з 1996 року О. М. Князева, Л. П. Кіященко, Я. І. Свірський (2009) та ін. (Стьопін В. С., 1996; 2007)». Хочу зауважити, що усі зазначені філософи є представниками Інституту філософії РАН.

5. Хотілось би побажати дисертантці більшої уваги до української мови. По тексту зустрічаються словосполучення на кшталт: «широке поширення» (с. 79), «визначається тим значенням» (с. 96), що не є прийнятним у науковому тексті.

Зазначені зауваження і побажання в цілому не знижують високу наукову цінність дисертації. Зміст дисертаційної роботи достатньо повно подано в авторефераті, фахових публікаціях та виступах на міжнародних та всеукраїнських конференціях. Зміст публікацій та автореферату відповідає основним положенням дисертації.

Кваліфікаційна робота Козобродової Д. М. є самостійним, творчим дослідженням актуальної філософської проблеми, яке виконано на

професійному рівні і розкриває смислове ядро концепту «самоорганізація» у постнекласичній науці, зокрема, у роботах українських філософів. Кваліфікаційна робота Козобродової Діни Михайлівни «Самоорганізація як предмет соціально-філософського аналізу» відповідає вимогам Наказу МОН України «Про затвердження вимог до оформлення дисертицій» № 40 від 12 січня 2017 року та п. 10 Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 (зі змінами) «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів», а її авторка Козобродова Діна Михайлівна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту та інноваційних
технологій соціокультурної діяльності
Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова

Підпис	Н.В. Кочубей
ЗАВІРЯЮ: зав.канцелярією	
НПУ ім. М.П. Драгоманова	
Підпис	
07	10 2019 р.